

بررسی الگوهای رفتاری حضرت زهرا علیها السلام در پنج بُعد خانواده

□ سید احمد رجایی *

چکیده

موضوع این پژوهش بررسی الگوهای رفتاری حضرت زهرا علیها السلام در پنج بُعد «عبادت، ازدواج، رفتار با پدر، رفتار با همسر و تربیت فرزندان» است. اهمیت این بحث از آن جاست که شخصیت حضرت زهرا علیها السلام یکی از جامع‌ترین نمونه‌های اخلاق خانوادگی و معنوی در تاریخ اسلام به شمار می‌آید و واکاوی ابعاد رفتاری ایشان می‌تواند الگوی قابل اتکایی برای تحقیقات دینی، مطالعات خانواده و تربیت اسلامی ارائه دهد. روش تحقیق در این مطالعه، تحلیل توصیفی بدین معنا که با مراجعه به منابع معتبر تاریخی، حدیثی و پژوهش‌های معاصر، داده‌ها گردآوری و سپس تحلیل شده‌اند. داده‌های تحقیق شامل گزارش‌های روایی درباره شیوه عبادت حضرت، نحوه تعامل ایشان با پیامبر صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام، و نیز شواهد تربیتی در رفتار با فرزندان است. نتایج نشان می‌دهد که رفتار حضرت زهرا علیها السلام در تمام این ابعاد بر پایه اخلاص، محبت، مسئولیت‌پذیری، احترام متقابل و تربیت عملی استوار بوده و الگویی جامع برای زیست ایمانی و خانوادگی ارائه می‌کند.

واژگان کلیدی: الگو رفتاری، خانواده، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام، همسر داری، تربیت فرزند (مادری).

* مدرسه مجتمع آموزش عالی فقه، رشته: فقه و معارف اسلامی، گرایش کلام.

مقدمه

خانواده در نگرش اسلام، نخستین نهاد تربیتی و کانون رشد عاطفه، ایمان و اخلاق است. قرآن کریم این نهاد را محل سکونت، مودّت و رحمت معرفی کرده است: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم: ۲۱) در این نظام الهی، زن نقش بنیادی در ایجاد آرامش و تربیت نسل دارد، و در میان همه زنان تاریخ، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام برترین الگوی زن و مادر معرفی شده است؛ زندگی پرثمر حضرت زهرا علیها السلام سرشار از آموزه‌های اخلاقی، تربیتی و اجتماعی است. ایشان در مقام همسر، مادر، دختر و بانوی مؤمنه، نمونه کامل تعادل میان مسئولیت خانوادگی و رسالت اجتماعی بودند. از این رو علما و اندیشمندان اسلامی، شخصیت فاطمی را نه فقط یک الگوی تاریخی، بلکه یک نظام رفتاری جامع دانسته‌اند.

۱. مفاهیم

ابعاد زندگانی حضرت زهرا س یک الگوی جامع برای بشیریت است چنان‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «فَاطِمَةُ بَصْعَةٌ مِنِّي، يُؤْذِنُنِي مَا آذَاهَا وَ يُسِّرُنِي مَا سَرَّهَا» (محمد بن اسمعيل، بخاری، ۱۴۲۲: ۲۹/۵). و نیز فرمودند: «فَاطِمَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ» (احمد بن حنبل، ۱۴۱۶: ۶/۲۸۲). علامه طباطبایی در تفسیر آیه «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ» می‌فرماید: «کوثر، خیر کثیر است و مصداق روشن آن وجود فاطمه زهرا علیها السلام است که منشأ تداوم نسل و معنویت پیامبر شد» (محمد حسین، طباطبایی، ۱۳۵۲: ۲۰/۳۹۵).

و شهید مطهری نیز در تحلیل سیره آن حضرت می‌نویسد: «زندگی فاطمه، ترجمان ایمان و عمل، و خانه او مدرسه انسان‌سازی بود؛ او نشان داد که زن می‌تواند در عین مادری و همسری، رهبر اخلاقی جامعه نیز باشد» (مرتضی مطهری، ۱۳۷۶: ۱۶/۴۲).

با این نگاه، بررسی رفتار خانوادگی حضرت زهرا علیها السلام تنها یک مطالعه تاریخی نیست، بلکه تلاشی برای بازشناسی الگوی اسلامی خانواده در عصر حاضر است. این مقاله می‌کوشد تا با استناد به منابع معتبر روایی و تحلیل دیدگاه‌های علما، ابعاد مختلف رفتار خانوادگی ایشان را

تبیین کند و آن را به عنوان الگویی عملی برای خانواده‌های مسلمان امروز ارائه دهد.

الگوی رفتاری

الف) تعریف لغوی

«أُسوة» و «قُدوة» در لغت به معنای «نمونه و سرمشقی است که از آن پیروی شود». (عبدالله، مهنا، ۱۴۱۳: ۳۰/۱)

ب) تعریف اصطلاحی

«الگوی رفتاری» به شخص یا سیره‌ای گفته می‌شود که رفتار، گفتار و منش او مبنای تربیت و اخلاق اسلامی قرار گیرد. (علی اصغر، رضوانی، وجود امام مهدی (علیه السلام) در پرتو عقل ۱۳۸۶: ۳۱)

خانواده

الف) تعریف لغوی

«أهل» در لغت به معنای نزدیکان انسان از جهت نسب، دین یا هم‌خانگی است. (علی اکبر دهخدا، ۲۳۲)

ب) تعریف اصطلاحی

خانواده به گروه دو یا چند نفره‌ای اطلاق می‌شود که باهم زندگی می‌کنند؛ درآمد مشترک برای غذا و دیگر ضروریات زندگی دارند و از طریق خون فرزند خواندگی یا ازدواج باهم نسبت دارند (تعریف سازمان ملل از خانواده منبع ویکی پدیا)

حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام)

الف) تعریف لغوی

«فاطمة» از ریشه «فَطَمَ» به معنای جدا کردن است؛ یعنی زنی که خدا او را از ناپاکی‌ها جدا

ساخت. (ابن منظور، ۱۳۷۵: ۱۲/۴۵۴).

ب) تعریف اصطلاحی

فاطمه علیها السلام دختر پیامبر صلی الله علیه و آله و همسر امیرالمؤمنین علیه السلام است که فرمود: خداوند او و کسانی که او را دوست دارند از آتش جهنم باز می‌دارد. (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۳: ۱۲)

همسرداری

الف) تعریف لغوی

در لغت عرب «زَوْج» به معنای همسر و جفت است. (علی اکبر دهخدا ۱۳۸۵: ۱۵۹۱/۱)

ب) تعریف اصطلاحی

«حسن المعاشرة» یا همسرداری، به معنای رفتار محبت‌آمیز، رعایت حقوق متقابل و حفظ آرامش میان زن و شوهر است. (ملاحمد، نراقی، ۱۴۱۰: ۴۵/۲)

تربیت فرزند (مادری)

الف) تعریف لغوی

«تربیت» از ریشه «رَبَبَ» به معنای پرورش، نمو دادن و رساندن به کمال است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۳۵۲)

ب) تعریف اصطلاحی

تربیت عبارت است از هدایت تدریجی انسان به سوی کمال مطلوب، با پرورش عقل، ایمان و اخلاق. (مرتضی، مطهری، ۱۳۷۴: ۲۸).

۲. معرفی جایگاه زن و خانواده در اسلام

خانواده در قرآن و روایات بسیار مورد اهمیت قرار گرفته است و تاکید شده که در این امر غفلتی

صورت نگیرد. زیرا قرآن در این خصوص بهترین و جامع ترین تعبیر را بکار برده است که فرموده: (آنها لباس شما هستند؛ و شما لباس آنها) (بقره/ ۱۸۷) یکی از موارد که باید با آب طلا نوشت همین آیه مبارکه است. البته اثبات شی نفی ما عدا نمی کند همه کلام الله از اتقان واحکام بالای برخوردار است.

توضیح واژه لباس: همانطور که انسان لباس خود را تمیز نگاه می دارد و با لباس کثیف مابین مردم ظاهر نمی شود چون حرف حدیث را به دنبال دارد، مانند: به ظاهرش نمی رسد، نظافت را مراعات نمی کند و این موجب دوری مردم از انسان می شود. مثال عرفی شرم خلایق بالاتراز شرم خالق (ج) است. یعنی بالا بودن شرم خلایق بخاطر نداشتن ظرفیت لازم انسان ها است که تا شاهد گناه و خطاء هم نوعی خود باشد مراعات حال نکرده و درملع عام آبروی شخص را می برند. و پایین بودن شرم از خداوند متعال از باب ستار العیوب بودن اوست که همیشه خطاء و گناه انجام شده را می پوشانند. باتوضیحات داده شده احتمالات که در این آیه وجود دارد به اهمیت خانواده پی مبریم

احتمال اول: تشبه مرد و زن را به لباس درآیه به معنای آسیب زدن گرفته یعنی کسی یقه ات بگیرد توهین به شما کرده و خانم هم مانند لباس است توهین، تحقیر، برخورد زشت با او اگر صورت گیرد عینا به شما توهین شده است.

احتمال دوم: معنایی آیه عیب پوشی است. همان طور که لباس عیوب انسان را از دید چشمان اجانب پنهان می کند، زن و مرد هم مانند: لباس عیوب را پنهان و رازهای خود را فاش نمی کنند. احتمال سوم: لباس محدودیت می آورد مانند: شخصی که وجه عرفی دارد نمی تواند به راه رفتن غذا بخورد، یا شخص معمم به جاده بدود. خانواده ام محدودیت و مسولیت می آورد. طبق نقل قول از استاد قرئتی بیش از سی احتمال در معنای لباس بیان کرده است. و از آیت الله فاضل لنکرانی نقل کرده است که گفته من از این آیه ۱۰۰ تا قاعده فقهی به دست آورده ام.

(درس های قرآنی استاد قرئتی ۱۳/۱۰/۱۳۸۶)

۳. بررسی شرایط خانوادگی حضرت زهرا (ع)

الف) نسب و جایگاه خانوادگی

حضرت فاطمه زهرا (ع) دختر پیامبر اکرم (ع) شریف‌ترین فرد قریش از حیث نسب و اخلاق، و مادرش خدیجه کبری (ع) بانویی تاجر و صاحب منزلت اجتماعی در مکه است. خاندان ایشان از قبیله‌ی قریش و تیره‌ی بنی‌هاشم بود؛ تیره‌ای که در مکه به شرافت، امانت و خدمت به خانه‌ی خدا مشهور بود. (علی عطایی اصفهانی، ۱۴۰۲: ۵۷۳)

ب) فضای تربیتی و عاطفی

فاطمه (ع) در محیطی رشد یافت که سرشار از ایمان، اخلاق و کرامت انسانی بود. او نخستین سال‌های زندگی‌اش را در کنار پیامبر (ع) و خدیجه (ع) گذراند؛ مادرش از نخستین ایمان‌آوردگان به اسلام بود و همواره در سختی‌های دعوت پیامبر (ع) همراه او ماند. از این‌رو فاطمه (ع) از کودکی با مفاهیمی چون توحید، صدق و ایثار پرورش یافت. (علی بن بابوی، ۱۳۸۵: ۱/۱۸۵).

ج) نقش پدر در تربیت شخصیت حضرت زهرا (ع)

پیامبر اکرم (ع) علاقه و احترام ویژه‌ای به فاطمه (ع) داشت و بارها در حضور اصحاب، منزلت او را یادآور می‌شد: «فاطمة بضعة منی، من آذاها فقد آذانی.» (نورالله، ششتری، ۱۴۰۹: ۱۰/۲۲۵) فرمود: «فاطمة أمّ أبیها، (مرتضی، فیروز آبادی، ۱۳۷۴: ۴/۹) و سیده نساء العالمین، (محمد بن شهر آشوب، ۳/۳۲۳)

این رفتار پیامبر نشانگر توجه او به شأن معنوی فاطمه (ع) و الگوسازی برای زنان امت اسلامی بود.

۴. بررسی شرایط اجتماعی دوران حضرت زهرا (ع)

الف) وضعیت عمومی جامعه مکه

دوران کودکی حضرت زهرا (ع) مصادف بود با سال‌های نخست بعثت پیامبر (ع). جامعه‌ی مکه

آکنده از شرک، نظام طبقاتی قبیله‌ای و ستم بر زنان بود. زنان در آن زمان غالباً از حقوق انسانی بی‌بهره بودند و جایگاه اجتماعی آنان پایین بود. (مرتضی، مطهری، ۱۴۰۲: ۲۳) در چنین محیطی، فاطمه (ع) شاهد مقاومت پدر و مادرش در برابر شرک و ظلم بود و از همان کودکی با مفهوم جهاد، صبر و مبارزه با ناعدالتی آشنا شد.

ب) هجرت به مدینه و مشارکت در جامعه اسلامی

پس از هجرت پیامبر (ص) به مدینه، فاطمه (ع) نیز به همراه دیگر زنان مسلمان به مدینه مهاجرت کرد. در جامعه‌ی جدید، او نقشی مؤثر در استحکام بنیان خانواده‌ی اسلامی و حمایت از رسالت پیامبر ایفا نمود. ازدواج او با امیرالمؤمنین علی (ع) نه تنها پیوندی خانوادگی، بلکه نمادی از اتحاد ولایت و نبوت بود. (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۹/۹۴).

ج) وضعیت اقتصادی و نقش فاطمه (ع)

زندگی حضرت زهرا (ع) در خانه‌ی علی (ع) همراه با ساده‌زیستی و قناعت بود. او با وجود فقر ظاهری، از نظر معنوی و اخلاقی غنی‌ترین الگو برای زنان مسلمان شد. منابع شیعه تأکید دارند که زهد و عبادت او سبب ارتقای جایگاه زن در جامعه اسلامی شد. محمد بن قیس روایت کرده است که رسول خدا اگر از سفر برمی‌گشت اول خانه حضرت زهرا (ع) می‌رفت و مدتی می‌ماند بعد از آن به خانه خود می‌رفت. پیامبر (ص) وقتی از سفر برگشت نگاه کرد: زهرا دو دستبند، گلوبند و گشواره از نقره دارد و پرده‌ای بر دری خانه او آویخته شده. باتوجه به وضعیت اقتصادی اعراب رسول خدا ناراحت شد به مسجد رفت. حضرت زهرا (ع) با مشاهده رفتار حضرت آنچه را تهیه کرده بود فرستاد نزد پدر که در راه خدا انفاق کند. پیامبر (ص) فرمود: فداها! بویها این زهد و تقوای مادر سادات را می‌رساند. (محمد بن بابوی، ۱۳۷۶: مجلس ۴۱)

د) فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی

پس از رحلت پیامبر (ص)، حضرت زهرا (ع) با خطبه‌های روشنگرانه‌اش در مسجدالنبی و

حضورش در عرصه‌ی دفاع از ولایت علی علیه السلام، نشان داد که زن می‌تواند نقشی فعال و آگاهانه در حیات اجتماعی و سیاسی داشته باشد

یک نمونه از فعالیت سیاسی حضرت دفاع از ولایت امیرالمومنین علیه السلام است که نارضایتی خود را هنگام عیادت زنان مدینه اینطور اعلام نموده: به خدا سوگند از دنیای شما متنفرم و از مردانتان بیزارم، آنگاه فاطمه علیه السلام دلیل این دلتنگی خویش را رویگردان شدن مردم ازدستور خداوند در پذیرفتن زمامداری امیرالمومنین علیه السلام و همدست شدن آنها با منافقان و زمامدار ستمگر در ربودن حق خاندان وحی عنوان فرمودند.

زنان مدینه سخنان ایشان را برای مردان خود بازگو کردند. برخی از مردان مدینه به حضور بانوی اسلام آمدند و به عذرخواهی پرداخته و گفتند: اگر زودتر این کلمات را شنیده بودند هرگز با منافقان همراهی نمی‌کردند. فاطمه علیها السلام فرمودند: از ما دور شوید که پس از خیانتی که ورزیدید و کوتاهی‌های که کردید هیچ عذری از شما پذیرفته نیست. (احمد، طبرسی، ۱۴۰۳: ۱/۱۴۶)

بنابراین شرایط خانوادگی حضرت زهرا علیه السلام مبتنی بر تربیت در دامن نبوت و معنویت بود، و شرایط اجتماعی دوران او از چالش‌های بزرگ عقیدتی و سیاسی برخوردار بود. فاطمه علیه السلام در هر دو عرصه، با عقل، ایمان و صبر، نقشی اساسی در تثبیت اصول اسلام ایفا کرد.

۵. تحلیل الگوهای رفتاری حضرت زهرا علیه السلام

۵-۱. الگو در بعد عبادت

فاطمه علیه السلام چنان بندگان خداوند متعال را می‌کرد که زبان زد عام، خاص، موافق و مخالف بود. در این زمینه رسول خدا فرمود: دخترم هرچه از خدا بخواهی اجابت می‌شود، فاطمه علیه السلام با شنیدن چنین سخن مسرت بخش از مشکلات فقر دست تنهایی در کارهای خانه حرف بمیان نیاورد فرمود نیازی ندارم الی نگاه کنم بوجه کریم (محمد، دشتی، ۱۳۸۵: ۹۱) شرح: نگاه کردن براساس درک و ظرفیت انسان‌ها است. همان‌طور که در بخش عرفان علامه طباطبایی فرمود: سیر سلوک نسبت به انسان‌ها متفاوت است. انواع غذا که برای بعضی مفید و برای عده‌ای دیگر مضر

می‌باشد. درخواست حضرت زهرا (ع) براساس درک شهود و علم نظری بوده رسول خدا (ص) فرمود: ایمان به خدا در اعماق روح دخترم چنان رسوخ کرده که خود را از همه چیز فارغ نموده، فاطمه دخترم پاره تنی من و نور چشم من و میوه دلم است. (حسین ابوالفتح رازی، ۱۳۷۱: ۳۱۹/۴)

مورد دیگر از تقرب زهرا (ع) به خداوند، که امیرالمومنین نقل کرده در شب عروسی نگاه کردم فاطمه (ع) نگران است، سوال کردم زهرا جان چرا نگرانی؟ پاسخ داد نگرانی من بخاطر این است که یک روز خانه پدر بودم به خانه شما آمدم و رزی از این خانه ام سفر می‌کنم (محمد، دشتی، ۱۳۸۵: ۳۵) در فکر آخرت هستم که دست خالی سفر نکنم. حتی در شب عروسی به فکر قیامت است. این مذکورات هوش دار و از جهت بر ما الگو می‌باشد. که توشه راهی آماده نماییم، از امام حسن (ع) نقل شده در دنیا کسی عابد تر از مادرم نبود، آنقدر در عبادت می‌استاد پاهایش ورم می‌کرد. (محمد بن شهر آشوب، ۱۴۷/۳-۱۴۸) و در مورد حالات نماز حضرت زهرا (ع) آمده: به موقع نماز لباس مخصوص می‌پوشید و خود را معطر می‌کرد، حتی لحظه آخر عمر خود به اسماء بنت عمیس فرمود: لباس مخصوص نماز و عطر مرا بیاور. (علی، اربلی، ۱۳۸۱: ۳۴۸/۱)

۵-۲. الگو در بعد ازدواج

در آن زمان دختر رسول خدا (ص) بین صحابه خواستگاران بسیار داشت که از لحاظ اقتصادی به ردهای بالا قرار داشتند. هرکس به خواستگاری زهرا می‌آمد پیامبر (ص) مسأله را موکل به دستور خداوند متعال می‌نمود. تا اینکه جبرئیل نزد پیامبر رحمت آمد گفت خداوند بر تو سلام می‌رساند و فرمود: فاطمه را به ازدواج علی در آوردم پس او را به عقد علی در بیاور همانا دو فرزند از این دو متولد می‌شود که هر دو سرور جهانان بهشت هستند. خداوند علی برای فاطمه و فاطمه را برای علی پسندیده است. (علی، ابن بابوی، ۱۴۰۴: ۳۰/۱) این ازدواج ثمرات متعدد مانند: محبت، عطوفت، ایمان، تقوا، اخلاق، صداقت در جهان اسلام داشت. علاوه بر مذکورات ماحصل دیگر تحویل فرزندان سالم در جامعه است اسامی مبارک شان حسن، حسین، زینب و ام کلثوم می‌باشد اینها بودند که درخت اسلام را آبیاری و الگو راهنما برای بشریت شدند. و در ازدواج علی (ع) و زهرا (ع) ملاک بعد معنوی و آثار مترتب بعد از آن بود. روایت پیامبر خداهم نشان از بعد معنوی دارد که اگر علی نبودی هم کفو برای فاطمه نبود. (محمد روحانی، ۱۳۷۷: ۵۴۲).

ما بعد معنوی را از دارای امیرالمومنین به دست می آوریم مولا هنگام ازدواج مالک چه بوده و برای دختر پیامبر ﷺ جهیزیه چه تهیه کرده بود. حضرت علی مالک یک شمشیر و زره بود که به دفاع از اسلام بکار می گرفت و یک شتر داشت باهانش به نخلستان های مدینه کار می نمود. دستور رسول خدا ﷺ زره خود را کابین فاطمه قرار داد و چهار صد درهم آن را فروخت جهیزیه ناچیز که اکثر ظروف گلی بود خرید. وقتی پیامبر ﷺ سادگی بیش از حد ظروف را دید در حق اهل بیت ﷺ دعا کرد: خدایا به فاطمه و علی و زندگی آنها برکت بده. (محب الدین، طبری، ۱۳۵۶: ۱۲/۸) خداوند توسط همین رفتارهای نیک برکت به خانه علی و زهرا عنایت می کند که اهل منزل را از رجس پلیدی مصون داشت. بنابراین هر بخش زندگی حضرت زهرا ﷺ الگو است.

۵-۳. الگو در رفتاری با پدر (ادب، اطاعت، حمایت)

شاخصه یا ویژگی های زهرا ﷺ را که در مقابل پدر مراعات می کرد از آنها باز گو می کنیم

الف) ادب

حضرت باوجود رابطه عاطفی و صمیمی که بین پیامبر رحمت و زهرا ﷺ بود نهایت ادب را لحاظ می کرد. برخی از علمای اهل سنت در کتب خود آورده که امام صادق ﷺ از پدران بزرگوارش از حضرت زهرا ﷺ نقل می کند که به هنگام نزول آیه شریفه «پیامبر را مانند صدازدن خود صدا نزنید» (نور/۶۳) هیبت و شکوه رسول خدامانع از این شد که بگویم «ای پدر» بلکه فرمودم یا رسوالله حضرت رو به من کرد گفت دخترم این آیه در باره تو و افراد خانواده تو نازل نشده توازمنی و من از تو هستم. خطاب این آیه کسانی است که متکبر، خود خواه و جفا پیشه هستند. تو به من بگو ای پدر این در نزد من محبوب تر و در نزد خداوند پسندیده تر است. (رحمانی همدانی، ۱۳۷۸: ۱۶۷)

ب) روایات بیان گراطاعت حضرت فاطمه ﷺ از پیامبر اکرم ﷺ دارد

رسول الله ﷺ: فرمود: فاطمه پاره تن من است؛ هرچه مرا خشنود سازد، او را خشنود می کند و هرچه مرا خشمگین کند، او را خشمگین می کند. (محمد، بخاری، ۱۹۹۰: ۱۵۸/۶) در روایت دیگر

می فرماید: هیچ گاه راضی نشدم تا فاطمه راضی می شد. (علی، ابن مغازلی، ۱۴۲۴: ۳۴۲). آنچه را که در خصوص آیه ۶۳ نور بیان کردیم نشان از اطاعت فرمان الهی و ادب حضرت زهرا دارد.

ج) حمایت

بعد از درگذشت ابوطالب (ع) و خدیجه (ع) زهرا و علی (ع) بهترین حامی پیامبر (ع) بودند. و در تمام عرصه خطر علی (ع) دفاع جانانه از پیامبر (ع) نمود و زهرا در جنگ احد آن لحظه که دشمنان اسلام بر پیامبر خدا حمله ور بودند و دندان رسول او را شکسته اند حضور داشت. همینطور جراحات که بر بدن پیامبر رحمت از جانب مشرکین مکه وارد می شد. وقتی بخانه برمی گشت فاطمه (ع) مرحم بر قلب پدر بود و زخم های او را مداوا می کرد. این خدمات بود که پیامبر (ع) او را ام اییها خواند، یعنی مادر پدر چون مانند مادر دلسوز با رسول خدا (ع) رفتار می نمود. (سید جعفر، شهیدی، ۱۳۹۴: ۴۰)

البته کمک بروالدین در قرآن بسیار تاکید شده و هرکجا اسم خداوند ذکر شده احسان بروالدین در کنارش آمده بر همه لازم است والدین خود را دست گیری کند. (أسراء/ ۲۳) در زمینه احسان و توجه بروالدین روایت را می آوریم.

انس بن مالک نقل کرده است که در یکی از روزها، حضرت فاطمه زهرا (ع) گرده نانی حضور پیغمبر اکرم (ع) تقدیم کرد، رسول خدا (ع) فرمود: ای فاطمه! این گرده نان چیست؟ معروض داشت: گرده نانی است که حاضر نشدم آنرا به تنهایی تناول کنم، حال حضور شما تقدیم می دارم تا تناول فرمایید. رسول خدا (ع) فرمود: مدت سه روز است که پدرت غذا نخورده است و این گرده نان تو، نخستین غذائی است که تناول می کنم. (مرتضی، فیروز آبادی، ۱۳۷۴: ۲۶۲/۱).

۴-۵. ویژگی ها در ضمن رفتار (همسر داری خوب، محبت و احترام، همراهی، تقسیم کار)،

الف) خوب همسر داری

یکی از مراحل ارزنده و دارای اهمیت در خانواده مورد تاکید اسلام می باشد. توجه در این امر به جهت این است که خانم عنوان رکن را در خانه دارد، یعنی نقش فعالی او به رشت خانواده در زمینه عبادت، تربیت، تعلیم، ادب، اخلاق، اولاد صالح و رضایت شوهر کمک می کند که ما

جامعه مستحکم داشته باشیم. همسر داری خوب از جمله کمالات خانم‌ها محسوب میشود. چرا که وقت زن‌های اعراب نزد رسول خدا ﷺ آمدند سوال نموده: آیا مردها از زن‌ها اولویت دارد؟ چون مردها جهاد می‌کنند و زن‌ها اذن جهاد ندارند. در پاسخ پیامبر رحمت فرمود: جهاد زن‌ها خانه داری خوب است. (علی بن شعبه، ۱۳۹۳: ۶۰)

زن نباید کاری کند تا موجب نارضایتی مرد شود. اما نقش زهرا ﷺ در خانه داری اتم واکمل روزگار است. که در این خصوص امیرالمومنین فرمود: سوگند به خدا من و زهرا تا آن زمان که خداوند او را بسوی بردن من او را به خشم آوردم، ونه او مرا خشمگین نمود. (علی، اربلی، ۱۳۸۱: ۴۹۲/۱) و دیگر حضرت علی ﷺ فرمود: هر زمان به چهره زهرا نگاه میکردم. غم و غصه‌ها از من برطرف می‌شد، این حکایت از علاقه شدید دارد که در بین علی و زهرا ﷺ بوده اند. (علامه مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۳۴/۴۳)

ب) محبت و احترام

بین زوجات عشق علاقه و صمیمیت یک از اهداف مهم ازدواج است. در قرآن به اصل وجود احساس درمرد وزن اشاره شده و فرمود: از نشانه‌های خداوند این است که از نوع خودتان همسرانی برای شما آفریدیم تا درکنار آنها آرامش یابید. (روم/۲۱) از جمله علائم بوجود آمدن عشق اظهار علاقه به همسر است که محبت را در خانواده بیشتر می‌کند. و معصومین ﷺ تاکید کرده اند. در زندگی زهرا و علی کلمات محبت آمیز بسیار استعمال شده گاهی ابوالحسن و گاه یابن عم خطاب می‌کرد. (علامه مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۹۲/۴۳).

از دیگر جملات آن حضرتکه فرموده: علی جان روح من فدایی روح تو و جان من سپری بلاهای جان تو باد. (مهدی، مازندرانی، ۱۹۶)

یک از موارد احترام زهرا ﷺ واگذاری تعیین اسم امام حسن ﷺ به امیرالمومنین می‌باشد که فرمود: نام او را انتخاب کن. امیرمومنان علی ﷺ فرمود: من بر پیامبر ﷺ سبقت نمی‌گیرم سپس او را نزد رسول خدا بردند نوزاد را بوسید گفت چه نامی برایش انتخاب کردید؟ حضرت علی ﷺ جواب داد قبل از شما نامی انتخاب نکردیم پیامبر ﷺ فرمود: منم بر خدای خویش سبقت نمی‌گیرم. جبرئیل از طرف خدا نازل شد و پیام تبریک خداوند را به پیامبر رساند و عرض

کرد: به نام فرزند هارون نام بگذار. پیامبر (علیه السلام) فرمود: نام او چه بود؟ جبرئیل جواب داد شیر که معادل آن در عربی. حسن است (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۴۱/۴۳)

ج) همراهی و درک همسر

همگام و همسو بودن حضرت زهرا (علیها السلام) در امور زندگی علی (علیه السلام) را مانند: پر هیز از تقاضای نامقدور یعنی فاطمه (علیها السلام) هیچ زمان کاری را از علی نخواست که مقدور او نباشد. (محمد، ابن شهر آشوب، ۱۲۴) نقل شده حتی سه روز بچه‌های زهرا گرسنه بوده اما به مولا نه گفت غذای تهیه نما چرا؟ پون تهیه غذا مقدور امیرالمومنین نبود. وضعیت اقتصادی در گل خراب بود. تنها امام این مشکل را نداشت بلکه مردم مدینه اوائل همه با مشکل اقتصادی رو برو بودند. بعد از فتوحات بهتر شده اند.

آیا در زمان فعلی خانواده همچون درک را دارند. الان در جامعه آنچه نایاب و کم یاب است درک همدیگر است. متأسفانه انصاف و درک در خانواده‌ها وجود ندارد همه چی را به دید مادیات نگاه می‌کنند. زندگی را بر خود جهنم کرده اند. به جهت عدم درک مشکلات زیاد شده و تلاق عادی گردیده است.

با توجه به مشکلات عدیده جامعه بیان رفتارهای فاطمه زهرا (علیها السلام) در زندگی به عنوان الگو لازم است یکی از موارد استحکام بخشیدن در خانواده همراهی در زندگی بود. و دیگر درک ابعاد روحی و فردی همسر می‌باشد. فاطمه (علیها السلام) با عمر کوتاهی که در زندگی داشت کاملاً به روحیات حضرت واقف و کسانی که توان درک حالات علی را نداشت. آنها را راهنمایی می‌کرد. روز مرد عرب حضرت علی را به نخلستان در حال عبادت دید بعد از لحظه نگاه نمود مثل چوب خوشک افتاده، سراسمه زهرا را خبر می‌کند که علی از دنیا رفت. زهرا (علیها السلام) فرمود: این حالت بخاطر عبودیت و خضوع حضرت است. (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۴۴/۱۰۰)

دانستن حالات روحی و شخصیت همسر ثمرات دارد. از جمله خانم براساس همان تشخیص قوت وضعف مرد با هاش رفتار می‌کند. تا رضایت او را به دست آورد. و زندگی مطلوب را رقم زند. آیه قرآن هم بر این مضمون داریم: هیچ قومی خوب یا بعد بررسی شان نمی‌آید، مگر به واسطه اعمال که انجام داده است. (یونس/۵۵)

ج) تقسیم کار خانه

سفارش دین اسلام و خانواده معتدیل براین است که در کارهای خانه کمک حال همدیگر باشند و یا براساس معیار مشخص حرکت کنند ازاین جهت وقتی پیامبر خدا ﷺ کارهای بیرون خانه را برعهده علی ﷺ و درون خانه را به عهده فاطمه ﷺ گذاشت، حضرت زهرا فرمود: جز خدا کسی نمی داند چه قدر از این تقسیم کار و این که پیامبر خدا ﷺ مرا از شانه به شانه شدن با مردان (و کارهای بیرون از خانه) معاف کرد خوشحال شدم. (حرآملی، ۱۴۱۴: ۱۴/۱۲۳)

باتوجه به روایت مذکور و روایت دیگر که در عظمت زهرا ﷺ رسول خدا فرمود: خداوند با غضب فاطمه غضب ناک و با رضایت فاطمه رازی می شود. جنبه ای معنوی و تقرب او را به خداوند متعال بیان می کند. با گذاشتن دو روایت در کنار هم علت خوشحالی دختر پیامبر ﷺ را به تقسیم کار متوجه می شویم. که حجاب و عفاف حضرت با توجه به مراعات کردن شئون اسلام و کار در منزل را انتخاب می کند. نه اینکه کار کردن خانم ها در بیرون از لحاظ شرع حرام باشد بلکه هنر اصلی زنان ایفای نقش مادری و تربیت فرزند و مدیریت در خانه است.

۵-۵. الگو در رفتار با فرزندان (محبت، عدالت، تربیت)،

الف) محبت

حضرت زهرا ﷺ وقت گذاشته با بچه ها هم بازی می شد، اظهار محبت می کرد و در بازی از فرصت استفاده می نمود مطالب ارزنده ای را با خود زمزمه می کرد تا کود کان یاد بگیرند. مانند: روزی امام حسن ﷺ را بردست خود بلند کرده می گفت: ای فرزندم حسن مثل پدرت باش ریسمان ظلم از حق برکن و خداوند را که مالک تمام نعمت هاست. شاکر و سپاس گذار باش، با افراد تیره دل آشنا نباش. (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳: ۳/۳۸۹) یعنی نباید با افراد که دور از خدا است حد مرز نمی شناسد؛ دوستی نمایی باتوجه به مفهوم اشعار مراد ایجاد انگیزه برای فرزند است. دراین مورد از سلمان نقل شده، نگاه کردم زهرا با یک دست گندم آسیاب و با دست دیگر حسین ﷺ را آرام می کند. گفتم می خواهم کمکت نمایم آسیاب کنم یا حسین را بگیرم زهرا ﷺ گفت من بهتر به بچه رسیدگی می کنم شما آسیاب کنید. (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۳/۱۸۳) دختر پیامبر رحمت را برخورد الگو قرار دهیم برای بچه ها وقت بگذاریم

ب) عدالت

همانطور که دین اسلام مسلمانان را بر عدالت توصیه کرده و فرمود عدالت پیشه کنید که آن به پرهیزگاری نزدیک تر است. حضرت زهرا (ع) عدالت را بین بچه‌ها در رفتار خود مراعات می‌کرد روایت شده روزی امام حسن (ع) نزد پیامبر (ص) آمد اظهار تشنگی نمود، رسول خدا بلند شد مقدار شیر از گوسفندی داخل منزل دوشید، داد به امام حسن (ع) در این هنگام حسین (ع) می‌خواست شیر را از برادر خود بگیرد. پیامبر (ص) نگذاشت. اینجا فاطمه (ع) فرمود: پدر جان گویا حسن (ع) نزد شما عزیز تر از حسین (ع) است. حضرت پاسخ داد نه دخترم هردو برایم عزیز و محبوب است ولی اول حسن تقاضا کرد از این جهت مقدم داشتم. (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۳/۸۱)

ج) تربیت و تشویق به تعلیم

حضرت زهرا (ع) علاوه بر احسان والدین همسر داری، مربی خوبی برای فرزندان است. پرورش روحی جسمی کودک از مهمترین وظایف زن در خانواده است، فاطمه (ع) با القاب نیک آنها را خطاب می‌کرد سعی بر این داشت تا تربیت دینی و اخلاقی را با رفتار خود به بچه‌ها آموزش دهد. مانند گفتار حضرت با فرزندان در حدیث کساء وقتی امام حسن (ع) وارد می‌شود سلام می‌دهد. در پاسخ می‌گوید سلام بر تو ای نور دیده ام و میوه دلم زهرا (ع) جواب سلام امام حسین را همانند جواب سوال امام حسن (ع) با مهربانی می‌دهد به گفته پیامبر (ص) زهرا بچه‌ها را دسته گل می‌دانیست. (محمد باقر مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۳/۲۸۱)

حاصل زحمات فاطمه (ع) را امروز در بعد تربیت فرزندان مشاهده می‌کنیم که تاریخ را بخود اختصاص داده اند. این نهایت درجه حسن رفتاری حضرت را نشان می‌دهد. زهرا (ع) همیشه فرزندان خود را به یادگیری علوم تشویق می‌نمود، به حسن پسرش فرمود: برو مسجد آنچه از رسول خدا (ص) شنیدی فراگیر برایم بازگوکن. (شیخ عباس تتمه المنتهی، ۱۳۸۲: ۵۷)

متأسفانه در جامعه امروزی رفتار نیک با فرزندان در گفتار لحاظ نمی‌شود، مثلاً بزرگان مراقب کلام شان نیستند توهین می‌کنند و به خواسته‌هایشان اهمیت نمی‌دهند، طبیعی است با این برخورد وقتی پسر بزرگ شد عقده‌ای بار آمده هر جور میلش خواست رفتار می‌کند آن زمان ملک عزاب خانواده و جامعه می‌شود. مقام خانواده محفوظ شاعر می‌فرماید: خودت کردی که لعنت

برخودت باد یا شاعر در شعر دیگر فرمود: گندم از گندم بروید جو زجو از مکافات عمل غافل مشو. بنابراین پدر مادرها نقش فعال در تربیت فرزندان بکار گیرد، مثلاً مراقب رفتار بچه‌ها باشند که کجا و باکی می‌روند کی بر می‌گردد غذایی که می‌خورد از کجا تامین شده مال زور دزدی ... نباشد. الگوی ما زهرا علیها السلام است پس رفتار او با فرزندان را در زندگی پیاده نماییم.

باتوجه به شرایط سخت زمان حاضر انسان‌ها در کل نیاز به الگو دارد که در مسائل زندگی از آن کمک بگیرد و در این تحقیق پنج بعد زندگی حضرت زهرا به عنوان الگو بررسی شد. شاعر آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چه شید. بانو زهراى مرضیه از لحاظ فضل دریا است. و بهتر است. که از این دریا تا می‌توانیم در زندگی فردی برخورد اجتماعی به نحو احسن استفاده نماییم

نتیجه

بررسی الگوهای رفتاری حضرت زهرا علیها السلام در ابعاد عبادت، زندگی خانواد، تعامل با پدر، رفتار با همسر و تربیت فرزندان نشان می‌دهد که شخصیت ایشان الگویی منسجم از معنویت، اخلاق و مسئولیت‌پذیری است. تحلیل داده‌های حدیثی و تاریخی نشان داد که عبادت حضرت بر محور اخلاص و ارتباط عمیق با خداوند استوار بوده و در زندگی خانوادگی نیز همکاری، احترام متقابل، قناعت و رفتار عاطفی از ویژگی‌های برجسته اوست. رابطه ایشان با پیامبر صلی الله علیه و آله نمونه‌ای روشن از نهایت ادب و همراهی با رسالت به شمار می‌آید و تعامل با امیرالمؤمنین علیه السلام جلوه‌ای کامل از محبت، پشتیبانی و رعایت حقوق همسر است. همچنین تربیت فرزندان در مکتب حضرت زهرا علیها السلام بر محبت، آموزش عملی ارزش‌ها و پرورش شخصیت اخلاقی و اجتماعی مبتنی بوده است. بنابراین کلی پژوهش نشان گر این است که رفتار حضرت زهرا علیها السلام نه تنها در یک بُعد خاص، بلکه در مجموعه نقش‌های عبادی، خانوادگی و اجتماعی، الگویی جامع برای زیست ایمانی و اخلاق‌محور ارائه می‌کند. این الگو می‌تواند در پژوهش‌های تربیتی، مطالعات خانواده و بازخوانی الگوهای زن مسلمان در جامعه معاصر مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

کتابنامه

قرآن کریم.

- ابن بابوی، محمد، امالی، کتابچی- تهران- ایران، ۱۳۷۶.
- ابن بابوی، محمد، علل الشرایع، المكتبة الحیدریه، ایران- قم، ۱۳۸۵.
- ابن شعبه، علی، تحف العقول، دارالحديث، ۱۳۹۴.
- ابن بابویه، محمد بن علی، موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۴.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی المناقب (ابن شهر آشوب) علامه، قم - ایران، بی تا.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن آستان قدس رضوی. بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد مقدس - ایران، ۱۳۷۱ ه. ش.
- اربلی، علی بن عیسی کشف الغمة فی معرفة الأئمة بنی هاشمی، تبریز - ایران، ۱۳۸۱ ه. ق.
- بخاری، محمد، صحیح البخاری، جمهوری مصر العربیه، قاهره- مصر، ۱۹۹۰.
- حائری مازندرانی، کوبک الدر، الحیدریه، ایران- قم.
- حرآملی، وسائل الشیعه، انتشارات آل بیت، ۱۴۱۴.
- حسینی فیروز آبادی، مرتضی، فضائل پنج تن (علیهم السلام) در صحاح ششگانه اهل سنت، فیروزآبادی، ایران - ۱۳۷۴ ه. ش.
- دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
- راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲ ق.
- روحانی، محمد، زندگانی حضرت زهرا (علیها السلام)، انتشارات مهام، تهران، ۱۳۷۷.
- شوشتری، نور الله بن شریف الدین، إحقاق الحق و إزهاق الباطل، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (علیه السلام) قم - ایران، ۱۴۰۹ ه. ق.
- شهیدی، سید جعفر، زندگانی حضرت زهرا (علیها السلام) ۱۳۹۴،
- شیخ عباس قمی، تتمه المنتهی، دلیل ما، ۱۳۸۲.
- طبرسی، احمد بن علی الاحتجاج نشر المرتضی، مشهد مقدس - ایران، ۱۴۰۳ ه. ق.
- طبری، محب الدین، ذخایر العقبی، مكتبة القدسی، قاهره- مصر، ۱۳۵۶.
- محمد دشتی، نهج الحیات، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین، ایران- قم، ۱۳۸۵.

مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا، ۱۳۷۴ ش.

مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، صدرا، تهران-ایران، ۱۴۰۲.

مهنا، عبدالله علی، لسان اللسان، دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، مکان نشر: بیروت-لبنان، ۱۴۱۳ ق.

نراقی، ملا احمد، معراج السعادة، قم: انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ ق،

همدانی رحمانی، فاطمه الزهرا علیها السلام بهجت القلب المصطفی، انتشاراتی منیر، تهران-ایران ۱۳۷۸.